
УДК 811.161.2'42 Грінченко

Валентина Лєснова

м. Луганськ

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті проаналізовано засоби вираження оцінки в прозових творах Б.Д. Грінченка. Акцентовано увагу на тому, що письменник активно використовує мовні засоби, властиві народному мовленню: лексику з яскраво вираженим експресивним забарвленням, метафоричні перенесення, слова із суфіксами суб'єктивної оцінки — позитивної чи негативної. На конкретних прикладах показано, що інтенсивність оцінки може бути виражено різними способами: повторами слів, уживанням плеонастичних займенників та прислівників-інтенсифікаторів. Відзначено, що в проаналізованих текстах висока функціональна активність характерна для образних порівнянь.

Ключові слова: аксіологічні засоби, негативно оцінна семантика, позитивно оцінна семантика, інтенсивність оцінки, плеонастичні слова, порівняння.

Постать Бориса Грінченка, видатного письменника, культурного діяча, педагога, ученого кінця XIX — початку XX століття, неодноразово привертала увагу дослідників різних галузей: літературознавців, етнографів, фольклористів; цікавила вона й лінгвістів, зокрема мову та стиль його наукових, публіцистичних і художніх творів докладно проаналізовано в дисертації М.В. Кравченко [5]. Водночас, і до сьогодні залишаються недостатньо висвітленими в науковій літературі деякі аспекти мовотворчості письменника, серед яких специфіка функціонування в текстах Б.Д. Грінченка засобів вираження оцінки різних структурних рівнів. Цим і зумовлено актуальність нашої розвідки.

Мета статті: проаналізувати засоби вираження оцінки в художніх прозових творах Бориса Грінченка, з'ясувати їхню семантику та функціональну активність.

© В.В. ЛЕСНОВА, 2015

Оцінка як один із найважливіших аспектів інтелектуальної діяльності людини, безперечно, знаходить відображення в мові, оскільки суб'єкт оцінює всі елементи дійсності, а в основі мовної функції інтерпретування лежать ціннісні параметри її відображення. Як відомо, оцінку в мовленні може бути виражено засобами різних структурних рівнів: фонетичними, словотвірними, лексичними, фразеологічними, синтаксичними. Як зазначає М.В. Кравченко, „Борис Грінченко естетизує народнорозмовну стихію, активно послуговуючись фольклорним, розмовним та книжним мовленням” [5: 16]. Цю специфіку художнього стилю письменника виразно відбито у використанні ним аксіологічних засобів, серед яких як найбільш функціонально активні виділяємо такі:

1. Слова, семантично співвідносні з поняттями позитивного або негативного плану.

Зазначимо, що слів, які містять позитивну оцінку, у проаналізованих творах зафіксовано набагато менше порівняно з негативно оцінними: *Він не був генієм, навіть талантом не був, а був просто кебетливою і розумною, а найголовніше — чесною людиною* [3 I: 247]; *Добросердний чоловіча, закоханий у мої вірші та й у мене потроху* [3 I: 287]; *...він, такий невсипущий хазяїн, працюючий до кривавого поту, відпочинку ніколи не знав і не знає...* [3 II: 27].

Перевага негативно оцінних лексем над позитивно оцінними підтверджує зв'язок мови творів Б.Д. Грінченка з народним розмовним мовленням, для якого, як наголошують дослідники, „більш характерне вираження різноманітних негативних оцінок, ніж позитивних” [4: 112]. Лексеми з негативно оцінною семантикою здебільшого характеризують людину в найрізноманітніших її проявах, що є свідченням антропоцентричного характеру аксіологічної діяльності: *... нащо ж ми з жінкою будемо робить на ледацюгу? Ледацю такий потур давати!* [3 II: 40]; *Ото люди! А тепер що? Хху!.. Дрібнодухи всі!..* [3 II: 110]; *Це не хазяїн, а якась колода, якась сплюга опівнічна!.. та його й ломакою не зведеш, як розіспиться!..* [3 II: 128] та ін.

На думку Н.Д. Арутюнової, негативна оцінка має більшу тенденцію відриватися від властивостей референта, ніж оцінка позитивна; остаточний відрив від дійсності перетворює негативно оцінну лексему в лайливу [1: 231]. Приклади такого перетворення знаходимо й у художніх текстах Б.Д. Грінченка: *Уставай, бісова сонюго!* [3 II: 128]; *Еч, чортова патяка! — подумав Роман. — Слова не вміє сказати, а ще й пащекує* [3 II: 13] — у цих випадках експресивність негативно оцінних іменників *сонюга, патяка* підкреслюють лайливі слова *чортова, бісова*; *Хитра шельма! Бач як підводить!* [3 I: 306] — у Словнику української мови за редакцією Б.Д. Грінченка лексему *шельма* витлумачено як „бранное слово” [9 IV: 491], можливість уживання цього слова як лайливого констатовано й у сучасних лексикографічних джерелах [10 XI: 439]; *Ну ти, мурло! Куди прешся? Завертай назад, мугиряко!* [3 I: 306] — у Словнику української слова *мурло* та *мугиряка* подано з позначками *зневажливе,*

лайливе [10 IV: 819, 829], хоча в словнику за редакцією Б.Д. Грінченка для обох цих слів наведено лише тлумачення „неотеса, грубий чоловікъ” [9 II: 452, 455].

Борис Грінченко, за словами І.Г. Матвіяса, „тонко відчував нормалізаційні тенденції в розвитку тогочасної української літературної мови, унаслідок чого мова його творів сьогодні сприймається загалом як сучасна” [7: 16]. Свідченням цього є, зокрема, той факт, що переважну більшість оцінних лексем, ужитих у творах Б.Д. Грінченка, зафіксовано в Словнику української мови, і лише в поодиноких випадках їх охарактеризовано як застарілі, наприклад: *Репана мужва — аж смердить!* [3 II: 19] — „**Мужва** 1. *дорев., зневажл.* Мужики, селяни; 2. *перен., заст., зневажл., лайл.* Про невихованих, неосвічених людей [10 IV: 820 — 821].

Для деяких оцінних слів, ужитих Б.Д. Грінченком, у сучасному лексикографічному джерелі подано позначку *діалектне*, наприклад: *Ах ти ковтьоба дурна!* — *зенацька визвірюється Тимоха* [3 I: 230]. У Словнику української мови наведено два значення для цієї лексеми: „*діал.* 1. Ковбаня; 2. *зневажл.* Про незугарну, неохайну людину” [10 IV: 207], тоді як у словнику за редакцією Б.Д. Грінченка подано лише одне значення: „оставшееся на лукахъ посл — половодья углубление въ земль, наполненное водою и заросшее осокою” [9 II: 262]. Зазначимо, що лексему *ковтьоба* вміщено в словнику нижньонаддніпрянських говірок як зневажливу назву недотепи [12 II: 183].

М.В. Кравченко наголошує: „У мовній тканині художніх творів Б. Грінченка стилістично навантаженими є розмовні іменники, дієслова, прикметники, прислівники, частки, синтаксичні форми, що відображають стан унормування української літературної мови другої половини XIX ст., напрямки естетизації її народнорозмовної стихії, співвідношення наддіалектних і вузькодialeктних елементів мови” [5: 14]. Віднесення багатьох оцінних слів, зафіксованих у творах Б.Д. Грінченка, до розмовних спостерігаємо й у сучасному лексикографічному джерелі: *...Левантина, хоч і була собі утла й тендітна, але не боялася ніякої праці* [3 I: 92 — 93] — „**Утлий.** 2. *розм.* Слабий, недорозвинутий” [10 X: 515]; *...цей був такий харпак, що сіряк на хребті не держався, а тепер уже бач у які достатки з тих баришів убився* [3 II: 18] — „**Харпак,** *розм.* Бідняк, злидар” [10 XI: 27] та ін.

Однією з характерних рис ідіостилію письменника є використання народнопоетичних слів, зокрема у функції звертань, усі вони містять виразну сему позитивної оцінки, яку часто підкреслено демінутивними суфіксами: *Годі, голубка моя, годі! Не журишь...* [3 I: 209]; *Мамо, голубонько! Що вам? Погано?* [3 I: 217]; *Матіночко-голубочко!* [3 II: 75]; *Спасибі, моє серденько!* [3 II: 116] та ін.

2. Прислівники-інтенсифікатори, які „виражають важливе поняття ступеня й міри, необхідне в неперервному процесі пізнання людиною навколишньої дійсності” [11]. Репертуар таких прислівників в аналізованих творах доволі широкий: *А то ще є декохт: недавно з города привіз,*

дуже пользовитий [3 I: 275]; — *Хто ж його повіз?* — допитувавсь у сторожа старшина, *сердитий вельми* [3 I: 243].

Найбільш функціонально активним серед засобів вираження інтенсивності оцінки є прислівник *страшенно*, у якому суфікс *-енн-* яскраво увиразнює таку інтенсивність. За допомогою цього прислівника в художніх текстах найчастіше виражено інтенсивність дії, при цьому прислівник може займати препозицію або постпозицію щодо дієслова: *А на селі страшенно сміялися й глузували з Романа* [3 II: 35]; *Тільки Денис не бідкався, але страшенно лютував, не казав ні слова і щось собі думав* [3 II: 39]; *Той страшенно розсердився, кричав, що вони не сміють його „порочити”* [3 II: 39]; *Усі страшенно реготалися* [3 II: 17]; *Він і слова не сказав жінці, а запив страшенно* [3 I: 235]; *Денис лютував страшенно* [3 II: 27].

Також цей прислівник може виражати інтенсивність ознаки або стану: *Ліс зробився страшенно густий* [3 I: 264]; *...і він тільки був страшенно лютий на вчителя за образу...* [3 II: 15]; *Патрокл ... був страшенно веселий, смішив товаришів своїми жартами й лайками...* [3 II: 122]; *Ніякого руху: росте-зеленіє-жовтіє-чорніє, тоді знову: зеленіє-жовтіє-чорніє... одноманітно страшенно!* [3 I: 291].

Функцію інтенсифікатора в аналізованих текстах виконує й спільнокореневий прикметник *страшений*: *Дениса брала страшенна нетерплячка* [3 II: 82]; *Гріх страшений, нещасливий гріх — задля свого кохання попустити занепацати людей* [3 II: 115].

3. Поєднання раціонально-оцінної одиниці з плеонастичними словами так, такий, як, який: *Ох, як сумно на землі* [3 I: 228]; *Яка вперта! Аж тепер правду сказала!* [3 I: 274]; *Ох-ох! Коли то ми доживем до другого такого пишного поета!* [3 I: 279]; *Ич, яка язиката зробилася, як з паничем зазналася!* [3 II: 81]; *Боже мій! Які ж тут непривітні люди!* [3 II: 94] та ін.

Оцінку дії, події, виражену за допомогою плеонастичних слів, може бути винесено „за межі речення у формі оцінного висловлення, зокрема вигуківого фразеологізму” [6: 77]: *...я сам заведу торгівлю таку, що тільки ну! Ого-го!* [3 II: 32].

4. Порівняння, для яких властива висока функціональна активність в аналізованих текстах. К.І. Мізін кваліфікує компаративні фразеологічні одиниці як „лінгвокреативні шедеври”, зазначаючи, що „вони несуть заряд оцінки, емотивності, експресії або найвищої / найнижчої інтенсивності еталонізованої ознаки” [8: 67].

Суб’єктом порівнянь у творах Б.Д. Грінченка найчастіше є людина, її зовнішність, поведінка, риси характеру; об’єктами порівняння при цьому можуть бути тварини, рослини, предмети, природні явища та ін.: *А сам худий, як смерть* [3 I: 275]; *... шкодив мені скрізь, спотиньга кусаючи, як зрадлива собака* [3 I: 288]; *Сердита Стручиха була така добра проти цієї худой, як суха тараня, носатої, рудої крамарки* [3 II: 95]; *Він устав білий, увесь тремтячи, як лист під вітром* [3 II: 44]; *...заплакав старими, тяжкими, як камінь, як огонь, пекучими сльозами* [3 II: 44]; *Кум такий, як хмара* [3 II: 82]; *Як звір дикий, одним скоком Роман зник у темряві* [3 II:

89]; *Вона обвилась круг нього як хмелиночка...* [3 II: 117]; *...а стан який повний — скоро ходитиме, як та копиця* [3 II: 74].

Для оцінної характеристики тієї самої ознаки може бути використано порівняння з різними об'єктами, яким властива якась спільна риса, наприклад, блідий вигляд людини зображено так: *Вона була як біль біла* [3 I: 266]; *Ліна сиділа на канані [...] біла, як стіна* [3 I: 303]; *Вони стояли один перед одним білі, як крейда...* [3 II: 28]; *Старий батько згорбився, білий як молоко зробився* [3 II: 138]; фізичну силу оцінено за допомогою таких компаративних одиниць: *Старший — уже поважний, з бородою, здоровий, як робочий віл* [3 II: 7]; *Здоровий, як бугай* [3 II: 89]; *...хоч би й сама все робила — як кобила, здорова!* [3 II: 95].

Деякі порівняння мають виразний народнопоетичний характер, зберігають фольклорну основу: *Чи не гарна ж вона, як зоря пишиного ранку, чи не чиста ж, як краплина роси на білій лілії?* [3 I: 301]; *Дочок у Сивашів не було, але троє синів, як соколів...* [3 II: 6]; *Випийте, люди добрі, за здоровля моїх синів!.. Вони в мене — як золото!* [3 II: 7].

5. Слова із суфіксами суб'єктивної оцінки.

Часто вживаними в аналізованих художніх текстах є лексеми пестливої семантики, вираженої демінутивними суфіксами, які надають мові „неповторного аромату національного звучання” [2: 65]: *Ламала свої худі рученята до болю і не чула, як болить, бо серце боліло дужче. Еге, воно так боліло, бідне серденятко в молоденької дівчини, zostавшия саме, саме на всьому світі* [3 I: 221]; *Була собі вона невеличка моторна молодичця, чепурненька, щебетлива* [3 I: 233]; *Її голівонька схилилась, і чиста душа покинула тіло* [3 I: 264].

Слова із зменшено-пестливими суфіксами може бути вжито в художніх текстах також для пом'якшення негативної ознаки: *Край села стояла хата поганенька* [3 I: 206]; *Була боса, в самій спідниці та в лихенькій спідничині* [3 II: 104].

Прикметники пейоративної семантики із суфіксами *-енн-*, *-езн-*, *-юч-* в аналізованих художніх творах найчастіше вказують на великий розмір чогось: *здоровенна кудлата голова* [3 I: 229]; *здоровенні жиливі руки* [3 I: 229]; *височезний ліс* [3 I: 262]; *величезне болото-багновище* [3 I: 262] та ін. В одному мікротексті може бути вжито кілька слів з пейоративними суфіксами, що увиразнює експресивно-оцінний його характер: *Товсті стовбури мріли в темряві. Здавалося, що якісь здоровенні люди, якісь велетні похмури й страшні поставали навкруги мовчки і попростягали над Денисом свої величезні лапи, щоб його вхопити. От саме над головою нависла така лапа, широко-широко розіп'явши товстючі волохаті пальці-кігті* [3 II: 87].

Суфікси згрублості *-ак(а)*, *-юр(а)* у складі іменника можуть посилювати негативну семантику кореневої морфеми або вказувати на значний вияв характеризованої іменником якості: *Вийде злодіяка на волю та й почне мститися на людях* [3 II: 70]; — *Ти чого тут? — зненацька гримнув на нього страшний басюра* [3 II: 47].

Суфікси, що передають значення збільшення ознаки, можуть бути й у складі прикметників позитивної семантики, наприклад: *Я ніколи не думав, що він так мало мене розбирає, ця добряча душа!* [З І: 287]. У таких випадках вони є показником інтенсифікації й позбавлені негативної оцінності.

Отже, мовлення художніх прозових творів Б.Д. Грінченка надзвичайно багате на засоби вираження оцінки, що підтверджує його зв'язок з розмовним і діалектним мовленням. Оцінку в текстах може бути виражено на різних мовних рівнях.

1. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. — М. : Наука, 1980. — С. 156—249.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. — 2-е вид., випр. і доп. — К. : Логос, 2004. — 284 с.
3. Грінченко Б.Д. Твори : в 2 т. / упоряд. В.В. Яременка ; прим. А.Г. Погрібного, В.В. Яременка. — К. : Наук. думка, 1990—1991.
4. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь : общ. вопр. Словообразование. Синтаксис. — М. : Наука, 1981. — 276 с.
5. Кравченко М.В. Мова і стиль творів Бориса Грінченка : дис. ... канд. філол. наук. — Луганськ, 2001. — 238 с.
6. Лекант П.А. Рациональный и эмоциональный аспекты русского предложения // Рус. яз. в шк. — 2004. — № 4. — С. 75—78.
7. Матвіяс І.Г. Роль говорів у мовотворчості Бориса Грінченка // Українська мова. — 2009. — № 3. — С. 10 — 16.
8. Мізін К.І. Перспектива вивчення антропоцентричності усталених порівнянь (на матеріалі компаративних фразеологій англійської, німецької, української та російської мов) // Лінгвістика : зб. наук. пр. — Луганськ, 2009. — № 1. — С. 65—70.
9. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд., з дод. власного матеріалу, Борис Грінченко. — К., 1907—1909.
10. Словник української мови : в 11 т. — К. : Наук. думка, 1970—1980.
11. Хмелевский М. С. Формирование разряда наречий-интенсификаторов в славянских языках : дис. ... канд. филол. наук. — СПб., 2003. — 209 с. // <http://www.dslib.net>
12. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В.А. Чабаненко. — Запоріжжя, 1992.

Статтю отримано 02.12.2014

Valentyna Lesnova

Luhansk

EXPRESSION MANNER OF THE EVALUATION IN BORYS HRINCHENKO'S FICTION

The article deals with the analysis of the means of expression of evaluation in the prose works of B.D. Hrinchenko. It has been emphasized that the writer actively uses linguistic means characteristic of a folk speech: the vocabulary with a strongly marked expressive coloring, metaphorical shifts, words with the suffixes of subjective evaluation, the latter being either positive and negative. Based on concrete examples, it has been shown that the intensity of the evaluation can be expressed with the help of different means such as word repetitions, the use of pleonastic pronouns as well as adverbs-intensifiers. It has been pointed out that a high functional activity is typical of figurative comparisons in the analyzed texts.

Key words: evaluative means, negative evaluation semantics, positive evaluation semantics, intensity of evaluation, pleonastic words, comparisons.